

ЎЗАРО ЁРДАМ АНЪАНАСИ ЧЕТ ЭЛ ОЛИМЛАРИ ТАДҚИҚОТЛАРИДА

Хожаниязова Гулшана Муратбаевна

Нукус инновацион институти

«Тарих ҳәм жәмийетлик пәнлер» кафедрасы ассистент-оқытыўшы

Юлматов Ширмурод Ахмедович

Нукус инновацион институти

«Тарих ҳәм жәмийетлик пәнлер» кафедрасы ассистент-оқытыўшы

ТРАДИЦИЯ ВЗАИМОПОМОЩИ В ИССЛЕДОВАНИЯХ ИНОСТРАННЫХ УЧЕНЫХ

Хожаниязова Гулшана Муратбаевна

Нукусский инновационный институт

Кафедры «Истории и социальных наук»

Юлматов Ширмурод Ахмедович

Нукусский инновационный институт

Кафедры «Истории и социальных наук»

TRADITION OF MUTUAL ASSISTANCE IN RESEARCH BY FOREIGN SCIENTISTS

Khojaniyazova Gulshana Muratbaevna

Nukus innovation institute

Department of History and Social Sciences

Yulmatov Shirmurad Axmedovich

Nukus innovation institute

Department of History and Social Sciences

[https:// orcid.org/0009-0006-0732-507X](https://orcid.org/0009-0006-0732-507X)

gulshanx@internet.ru

sherkayulmatov90@gmail.com

Резюме: Мақолада ўзаро ёрдам анъанасининг чет эл тадқиқотчилари нигоҳида тадқиқ этилиши таҳлил қилинган. Шу билан бирга қорақалпоқларнинг кундалик турмушида ўзаро ёрдам анъанаси ҳақида сўз юритилган.

Калит сўзлар: қорақалпоқлар, ўзаро ёрдам, көмек, тадқиқот, анъана, тўй, маросимлар.

Резюме: В статье анализируется исследование традиции взаимопомощи с точки зрения зарубежных исследователей. При этом упоминается традиция взаимопомощи в повседневной жизни каракалпаков.

Ключевые слова: каракалпаки, взаимопомощь, көмек, исследования, традиции, свадьба, ритуалы.

Resume: The article analyzes the study of the tradition of mutual assistance from the point of view of foreign researchers. At the same time, the tradition of mutual assistance in the daily life of the Karakalpaks is mentioned.

Key words: Karakalpaks, mutual assistance, ko'mek, research, traditions, wedding, rituals.

КИРИШ. Ўзаро ёрдам ижтимоий институти ижтимоий интеграцияни ва социал системанинг барқарорлигини таъминлайдиган фактор ҳисобланади. Ўзаро ёрдам буткил жамият ва

унинг индивидуал социал тизимларининг эволюцияси билан ўзгаради, аммо модернизация жараёнида йўқ бўлмайди, балким унинг ташкиллаштирувчи формалари функцияларини

ўзгартириб, ҳар хил жамиятларга тан бўлган универсал социал интеграция институти бўлиб қолади [12; Б.3]. Демак, ўзаро ёрдам яки ёрдам беришнинг ижтимоий институти жамоат ишида меҳнат ва шахсий мулкни бўлиштиришнинг ҳосил бўлиши билан юзага келади. Ўзаро ёрдам институти ҳосил бўлаётган қўшни жамоатларда аҳамиятли ўринга эга [11; Б.222].

Демак биз, ўзаро ёрдам институтини ўрганар эканмиз, энг аввало ўзаро ёрдам ва социал институт тушунчаларига тўхталиб ўтишимиз мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОД

Кенг маънода ўзаро ёрдам – бу ҳар қандай ёрдам, тор иқтисодий маънода- бу оригинал меҳнат ва шахсий мулкнинг бўлиниши билан ибтидоий жамоатда пайдо бўлган зот алмашиш шакли [13].

Зот алмашиш ҳар қандай ўзаро таъсирнинг ўзига хос белгиси. Социал ўзаро таъсир – бу совға ва харажатларнинг мувозанатлилиқ усуллари билан белгиланадиган мукамал алмашиш тизими. Кенг маънода тушинилганида, ҳар қандай жамиятда зот алмашиш ҳар қандай даврда универсал тарзда бўлиши мумкин [14; Б.43].

Ўзаро ёрдам аънаси масаласи чет эл халқлари тадқиқотчилари томонидан ҳам қизиқиш билдирилиб, тадқиқот марказига айланган масалалардан бири ҳисобланади. Сабаби, ҳар бир халқ турмушида ўзаро ёрдам дастури сақланган бўлиб, ундан фойдаланиш ҳар халқда ҳар турли кўринишларда учрашади. Ўзаро ёрдам аънасининг иштирокчилари ёки турлари ҳам ҳар хил кўринишда бўлиши мумкин. Чет эл тадқиқотчиларидан А.Ю.Фодоря [10], Е.Н.Коломосова [8], А.Ж.Эльмурзаеваларнинг [14] тадқиқотларида ўзаро ёрдам масаласи ижтимоий институт сифатида тушинтирилади.

Тадқиқотчилардан Л.Л. Лихачева ўзаро ёрдам аънасида оила, қўшничилик ва дўстлик ёрдамидан фойдаланиш, Орқа Удмурт қишлоғида этник меъёрларни сақлаш, яхши қўшничилик ва оилавий муносабатларнинг мустаҳкамлиги ва бундай ишларнинг иқтисодий салоҳиятига тўхталган [4; Б.52-60].

О.В.Лылованинг тадқиқотларида ҳар бир оила ўзининг кундалик турмуш фаолиятида бандлик турлари ҳамда даромад асослари бўйича товар, тирикчилик ва аънавий хўжалик хусусиятларини бирлаштириб, ўз ихтиёридаги

мавжуд ресурслардан фойдаланади. Ресурсларнинг катта қисми текин моддий ёрдам, айирбошлаш турида келади бу эса жуда камбағаллашувдан қочиш имконини беради. Бундай ёрдамнинг сабаби, қишлоқ жамоати ҳар доим қариндошлик ва қўшничилик ўзаро ёрдам, дўстлик көмекнинг кенг тармоғи билан ажралиб туришини кўрсатади [5; Б.286-290].

Т.Л.Молотова тадқиқотларида қишлоқ жамоатининг маросимлик турмуши, маросимларни биргаликда адо этиши билан боғлиқ бўлган ўзаро ёрдам ва унинг иштирокчилари масаласини кўрсатиб беради [9; Б.69-73].

Кўрсатилган тадқиқотчилар ўзаро ёрдам аънасини тадқиқ қилишда халқлар турмушидаги ёрдамнинг ўрни, унинг хусусиятлари, шакллари сингари тадқиқотларни амалга ошириш билан бирга ўзаро ёрдам аънасини ижтимоий-иқтисодий жиҳатларини ўрганишга ҳаракат қилади.

Қўшничилик жамоатчилик муносабатлар масаласини М.М.Громыко [3; Б.6-38] томонидан олиб борилган тадқиқотларда ҳудудий қўшничилик масалалари кўрсатилган. Тадқиқотчи Кроу ва Сток тадқиқотларида ҳудудий қўшничилик муносабатларини қандай ташкиллаштириш керак ва уни ривожлантириш ёки унинг моҳиятига қаратилган тадқиқотлар жуда камлигини [16; Б.555] кўрсатади.

Шунинг билан қатор Марказий Осиёда маросимларни ўтказиш учун сарфланувчи харажатлар, совға алмашувлар, ёрдамнинг вақт ўтиб қайтарилиши сингари масалалари долзарб бўлиб, бир қатор тадқиқотчиларнинг тадқиқот объектига айланган. Тадқиқотчилардан С.Вернер [17; Б.125-134] тадқиқотларида тўй тадбирларидаги исрофгарчилик, совға алмашув ва ёрдамнинг вақт ўтиб қайтарилиши сингари жарёнлар таҳлил қилинган бўлса, С.Н.Абашин [1; Б.87-107] маросим тадбирлари учун харажатларнинг «рационал/иррационаллик» масаласини кўриб чиқади ва уларни ҳудуднинг маданий ва ижтимоий хусусиятлари контекстида таҳлил қилади.

Тадқиқотчи, Е.И.Ларина [6; Б.145-165] миллий ўзига хос оила, ҳудуд, жамоат сингари аънавий ижтимоий институтлар қандай шаклланиши ва бу институтлар ҳудуддаги

сиёсий жараёнлар ва миллий ўзига хосликка қандай таъсир этишини таҳлил қилади.

С.Барсукованинг [2; Б.46-58] тадқиқотларида келин ва куёв тарафларнинг тўй тадбирларини ўтказиш ва унинг маросимлик харажатлари, исрофгарчилик масалалари ўрганилиб таҳлил қилинган.

Шундай қилиб, чет эл тадқиқотчилари тарафидан олиб борилган бу тадқиқотлар бизга, қорақалпоқ этнографияси илмида ўзаро ёрдам ижтимоий институтини тадқиқ қилишда услубий асос вазифасини бажаради.

Демак, ўзаро ёрдам икки ёки ундан кўп инсонларнинг бир-бирига ёрдам бериши ҳисобланади. У ишончга асосланади. Инсонларнинг биргаликдаги ҳаракати, жуфт бўлиб яшаш, дўстлик муносабатлари, меҳмондўстлик, ижтимоий муносабатлар ва бошқа фоолият турларида кўринади. Ўзаро ёрдам дастури ҳар бир халқ турмушида бор бўлиб, ҳар хил номлар билан учрашади.

Қорақалпоқларда ўзаро ёрдам «көмек» деб номланиб, у қишлоқ хўжалик, қурилиш ишларида ва тўй-ҳашамлар сингари бошқада тадбирларда катта аҳамиятга эга. Қорақалпоқлар турмушидаги *көмек* масаласи Т.А.Жданко тадқиқотларида: «Кўпчилик деҳқонлар бойлар ва эшонларнинг қарамоғида ишлаган, аммо улар бир уруў (қавм) ҳисобланган ва бу иш ишлатиш уруўласлар орасидаги ўзаро ёрдам деб тушинилган. Одатда де Эдетте деҳқоннинг меҳнат ҳақиси уни уйлантириш орқали ҳисоблашилган, яъни унинг қалин моли тўлаб берилган» [7; Б.40] деб кўрсатиб, қорақалпоқлар турмушида *көмек* анъанасининг эски формасини кўрсатади.

НАТИЖАЛАР

Қорақалпоқларда *көмек* анъанаси жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиши шароитида ижтимоий институтга айланади. Бунда у, қўллаб-қувватлаш, ўз ўрнини сақлаб қолиш билан бирга омон қолиш механизми сифатида замонавий шароитларда ҳам шахс ва буткул жамият учун аҳамиятли ҳисобланади. Шу сабабли, ўзаро ёрдам яъни *көмек* институтини ўрганганимизда ижтимоий институт тушунчасининг маъносини кўрсатиб ўтиш, уни кенг тушинишга ёрдам беради.

Қорақалпоқларда *көмек* ижтимоий институти натижасида деҳқончилик соҳасида катта ер

майдонлари ўзлаштирилган, *көмекга* асосан ерни экиш даврида ва йиғим вақтларида мурожаат қилинган бўлиб, унда қариндошлар, қўшнилари ва қишлоқдошлар қатнашган. Улар далага тухум сепиш, чудигор, суғориш, ўток, йиғин-терим, ҳирмон ва бошқада ишларда ёрдам бериш учун қатнашган. Қишлоқ хўжалиги ишлари қаторида қурилиш ишларида ҳам *көмек* айтиб турор жойлар, биноларни барпо этган. Турор жойлар ва бошқада бинолар қурилишида *көмек* тўрт босқичда айтилган, бунда уйнинг асоси (фундаменти) учун *көмек*, девор учун *көмек*, томни ёпиш учун *көмек* ва уйни лой билан сувоқ қилиш (*сыбаў*) учун *көмек* айтилган.

Шунинг билан бирга қорақалпоқларда тўй ва бошқада тадбирларда (*жаноза, садақа, кичик қўламли меҳмондўстлик маросимлари*) катта қўламли қилиб ўтказилиши туфайли, қариндошлар, яқин дўстлар, қўшнилари орасида *көмек* айтиш дастурга айланган. Қорақалпоқларда тўй ва маросимларда *көмек* қуйидагича амалга оширилади: маросим олди, маросим давомида, маросимдан сўнгги ёрдамларнинг амалга оширилишини кузатишимизга бўлади:

- тўй ёки маросимни (*жаноза, садақа, кичик қўламли меҳмондўстлик маросимлари*) ўтказишни ташкиллаштиришда жисмоний меҳнат асосида ёрдам бериш;

- ташкиллаштирилган маросимнинг бажарилишида қариндошлар, яқин дўстлар томонидан натурал (*маросим берувчининг эҳтиёжига кўра зарурли нарсасини бериш*) кўринишида ёрдам бериш;

- ҳамма яқинлар қариндошлар, яқин дўстлар, қўшниларининг молиявий кўринишдаги ёрдам тури (*халқ орасида «список» ёки «дизимнен өтиў» деб аталади*)

- маънавий ва маърифий кўринишдаги ёрдамлар (*хурсандлигида қўллаб-қувватлаб маросимни биргаликда ўтказиш, жанозаларда, ёқимсиз мавридларида кўнгил билдириб маънавий далда бериш*) чунки далда бўлиш, қўллаб-қувватлаш ҳам инсон учун катта ёрдам ҳисобланади.

Көмек ижтимоий институтининг қатнашувчилари асосан қандош-қариндошлар, туғишганлар, яқин дўстлар, қўшнилари ҳисобланиб, ҳар қандай шароитда *көмек* айтиувчисининг эҳтиёжидан келиб чиққан ҳолда

ҳаракатланади. Бу ҳаракат бўлса, ўз навбатида, иқтисодий зарурликдан келиб чиқган ҳолда оилада, жамиятда аҳамиятли ўринга эга бўлишига, ўзаро ёрдам (*көмек*) дастури қорақалпоқларнинг ижтимоий-иқтисодий турмушида нормага айланишига олиб келди.

ХУЛОСА

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, ижтимоий турмушнинг ўзига хос хусусияти сифатида *көмек* ижтимоий институти ҳозирги кунда ҳам ўзининг иқтисодий аҳамиятига эга. Замонавий турмушда ҳам *көмек* ижтимоий институтининг ҳар хил формаларидан фойдаланиш даражаси яққол кўзга ташланади. Айниқса, халқни ижтимоий қўллаб-қувватлаш ёки хайр саҳоватлик, хотамтойлик ёрдам турлари кўплаб учрашади ва бу ёрдам турлари ривожланмоқда. Унинг асосида бўлса жамиятимизнинг кам таъминланган, ёрдамга муҳтож оилаларига *көмек* берилиб келинмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Абашин С. Н. Вопреки «здоровому смыслу»? (К вопросу о «рациональности/иррациональности» ритуальных расходов в Средней Азии) // Вестник Евразии. 1999. № 1–2 (6–7). С. 87–107.
2. Барсукова С.Ю. Ритуальная экономика, или сколько тратят свадьбу Средней Азии // Экономическая социология. 2022, 14 (3). –Б. 46–58.
3. Громько М.М. Место сельской (территориальной, соседской) общины в социальном механизме формирования хранения и изменения традиций// Советская этнография. – Москва, 1984. -№5. Б. 6–38.
4. Лихачева Л.Л. Бытование традиций взаимопомощи в современной североудмуртской деревне// Ежегодник финно-угорских исследований. 2014. –Б. 52–60.
5. Лылова О.В. Неформальная взаимопомощь в сельском сообществе // Аналогия социально-экономической мысли России: XIX–XX века. Москва; Берлин; Директмедиа Паблишинг, 2021. –Б. 286–290.
6. Ларина Е.И. Национальное самосознание и традиционные социальные институты в Центральной Азии // Вестник Московского университета. Серия 8. История. 2012, № 4. С. 66–90; Ларина Е.И. Ритуалы, достоинство и уважение

в центральноазиатском обществе // Вестник Московского университета. Серия 8. История. 2022, № 2. –Б. 145–165.

7. Жданко Т.А. Быт каракалпакского колхозного аула (Опыт этнографического изучения колхоза им.Ахунбабаева Чимбайского района Каракалпакской АССР). Журнал «Советская этнология». 1949. №2. –Б. 40.
8. Коломосова Е.Н. Институт помощи в системе семейно-родственных отношений // автореф. дисс.соис.ученой степени канд. социолог. наук. Саранск, 2005.
9. Молотова Т.Л. Обычай взаимопомощи в традиционных женских домашних промыслах Марийцев // Ежегодник финно-угорских исследований. 2014. –Б. 69–73.
10. Фодоря А.Ю. Социальный институт взаимопомощи и его эволюция// авторефы. дисс.соис.ученой степени канд. социолог. наук. М.2004. –Б.3
11. Фодоря А.Ю. Социальный институт взаимопомощи и его эволюция в процессе модернизации и модельных этносов. Монография. М.: ГОУВПО «МГУС», 2005. –Б. 222.
12. Фодоря А.Ю. Социальный институт взаимопомощи и его эволюция // автореф. дисс.соис.ученой степени канд. социолог. наук. М.: 2004
13. Фирсов М.В. Краткий историко-понятийный словарь социальной работы// Фирсов М.В. История социальной работы в России: учеб. пособие для вузов. М.: Гуманитар. издат. центр «ВЛАДОС». МГСУ, 2001.
14. Эльмурзаева А.Дж. Обычай взаимопомощи в хозяйственной деятельности народов Дагистана. XIX начало XX века //автореф. дисс.соис.ученой степени канд. историч. наук. Махачкала, 2009.
15. Knoxx J. The concept of exchange in sociological theory, 1884 and 1961// Social Forces. 1963.V.41.
16. Stokoe EH, Wallwork J. Space invaders: The moral-spatial order in Neighbour dispute. 2003. P.554
17. Werner Cynthia. Consuming modernity, imagining tradition: Globalization, nationalism and wedding feasts in post – colonial Kazakhstan // Anthropology of East Europe Review/ Vol.18, №2 Autumn 2000, –Б. 125–134.